

TURKISTONDA YILQICHILIKNING TARIXIY AHAMIYATI: IQTISODIY, HARBIY VA MADANIY JIHATLARI

Muradov Tohir Murodovich

Shahrisabz Davlat muzey qo'riqxonasi-Ilmiy xodim

Elektron pochta: muradovtohir7@gmail.com

Annotatsiya: Turkistonda yilqichilik tarixan chorvachilikning eng muhim tarmoqlaridan biri bo'lib, u faqat qishloq xo'jaligi emas, balki harbiy kuch, savdo aloqalari va madaniy an'anolarga ham katta ta'sir ko'rsatgan. Ushbu maqolada yilqichilikning mintaqaning ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotidagi va madaniy almashuvdagi ahamiyati tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: yilqichilik, Turkiston, iqtisodiyot, harbiy, madaniyat, tarix

Annotation: Horse breeding has historically been one of the central branches of animal husbandry in Turkistan. Its role extended beyond agriculture, influencing military power, trade relations, and cultural traditions. This study highlights the significance of horse breeding in shaping the region's socio-economic development and intercultural connections.

Keywords: horse breeding, Turkistan, economy, military, culture, history

Аннотация: Коневодство в Туркестане исторически являлось одной из важнейших отраслей животноводства. Его значение выходило за рамки сельского хозяйства, оказывая влияние на военную мощь, торговые связи и культурные традиции. В статье рассматривается роль коневодства в социально-экономическом развитии региона и межкультурных взаимодействиях.

Ключевые слова: коневодство, Туркестан, экономика, военное дело, культура, история

Kirish. Otchilik chorvachilikning eng muhim tarmoqlaridan biri bo'lib, kelib chiqishi Markaziy Osiyoning ilk sivilizatsiyalariga borib taqaladi. Arxeologik ma'lumotlarga ko'ra, otlarni xonakilashtirish miloddan avvalgi 4-ming yillikda Yevroosiyo dashtlarida boshlangan bo'lib, u yerda ko'chmanchi qabilalar harakatchanlik, ovchilik va omon qolish uchun ularga tayangan. Turkistonning tarixiy rivojlanishida otchilik nafaqat xo'jalik, balki harbiy ishlar, savdo va madaniy an'analarda ham muhim o'rin tutgan. Otlar kuch va boylik timsoliga aylandi, shu bilan birga keng hududlarda muhim transport va aloqa vositasi bo'lib xizmat qildi. Asrlar davomida otlarni ko'paytirish, tanlash va parvarish qilish amaliyoti ijtimoiy tuzilmalarni shakllantirdi, davlat hokimiyatini mustahkamladi va Sharq va G'arb o'rtasidagi madaniy almashinuvni osonlashtirdi. Binobarin, Turkistonda yilqichilik

tarixi insoniyat jamiyati, xo'jalik va atrof-muhit o'rtasidagi o'zaro munosabatlar haqida qimmatli ma'lumotlar beradi¹.

Osiyo otchilik miloddan avvalgi 4-ming yillikda vujudga kelgan bo'lib otchilikning qadimiy markazlaridan biri, shubhasiz, O'rta Osiyoning keng dashtlari bo'lgan. Otlar miloddan avvalgi 2-ming yillikda O'rta Osiyodan Kichik Osiyoga, so'ngra Afrikaga tarqalgan. Ularni Amerikaga XVI asrda yevropaliklar, XVII asrda esa Avstraliyaga olib kelishgan. Otlar xonakilashtirilib, o'rgatilgandan so'ng ular turli vazifalarni bajarishda odamlarning ajralmas yordamchisiga aylangan, qo'shinlarda maxsus otliq bo'linmalar tashkil etilgan. Ba'zi xalqlarda otchilik haligacha jamiyatni go'sht va sut kabi oziq-ovqat mahsulotlari bilan ta'minlovchi tarmog'i bo'lib qolmoqda².

Qadim zamonlardan beri odamlar otlarga bo'lgan ta'labni qondirish uchun ularning sonini va naslini yaxshilashga harakat qilib kelishgan va otlarning asosiy turlari: minish, arava tortish va yuk ko'tarish uchun yaratilgan³.

Mavjud mahalliy zotlarni yaxshilash, davr talabiga mos yangi zotlarni yaratish XVIII – XIX asrlarda jadal davom etdi. Natijada, XXI asrning boshlariga kelib, butun dunyoda 250 dan ortiq turli xil ot zotlari yetishtirildi. Ular orasida og'irligi 800–900 kg bo'lgan va 16 tonnagacha yuk ko'tarishga qodir bo'lgan yukchi otlar, shuningdek, bo'yi atigi 30 sm va tug'ilganda og'irligi 5-6 kg bo'lgan Falabella pony ham otlari bor⁴.

Qadimgi Sharq mamlakatlari, xususan, Movarounnahr hududidagi mamlakatlar o'zining noyob va foydali biologik fazilatlarini bilan mashhur bo'lib, muqaddas hayvon sifatida tarixda munosib o'rin egallagan. "Alpomish", "Go'ro'g'li" kabi o'zbek dostonlarida "Boychibor", "G'ivot" kabi afsonaviy otlar ana shu an'anaga misol bo'la oladi⁵.

O'zbekistonda yilqichilik an'analari va madaniyati ming yilliklar bilan o'lchanadi. O'zbek xalqi azaldan chavandoz bo'lgan. Amir Temur, Mirzo Ulug'bek, Mirzo Boburning hayoti otlar bilan chambarchas bog'liq edi⁶.

XX asr boshlarida dunyoda 125 million, shu jumladan O'zbekistonda 590 ming ot bo'lgan. Keyingi yillarda qishloq xo'jaligida zamonaviy texnika va mexanizatsiyaning keng qo'llanilishi, avtomobil va avtomobil transportining kengayishi natijasida ot kuchiga bo'lgan talab pasayib ketdi. Binobarin, 30-yillardan keyin yilqichilik salbiy o'zgarishlarni boshdan kechirdi, e'tiborsizlikka duch keldi va tanazzulga yuz tutdi. 1990-yilga kelib O'zbekistonda otlar soni atigi 89 mingta edi. 1991-2001-yillarda yilqichilik jonlanib, ularning soni 152 mingtaga yetdi⁷.

¹ Тшекин В. А. (ред.). *Коноведство*. Ташкент: Ўздавнашр, 1952, с. 42.

² Kalinin V. I., Yakovlev A. A. *Konevodstvo*. Moskva: Kolos, 1966, p. 87.

³ Бобилев И. *Конные игры*. Т.: Фан, 1989, 65-бет.

⁴ Amirov A. "Yilqichilikning qadimiy an'analari va ularning ijtimoiy hayotdagi o'rni." *O'zbekiston tarixi* jurnali, №3, 1980, 114-бет.

⁵ Kalinin V. I. *Konevodstvo*. M., 1966, p. 233.

⁶ Тшекин В. А. (ред.). *Коноведство*. Т., 1952, с. 119.

⁷ Bobilev I. *Konnye igri*. Tashkent, 1989, p. 97.

Hozirgi kunda jahon yilqichilik to'rtta asosiy yo'nalishda rivojlanmoqda: naslchilik otlari; ishchi otlar va otga asoslangan mehnat; sermahsul ot yetishtirish; va ot sporti, milliy ot sporti o'yinlari va turizm⁸.

Naslchilik yilqichilik uchun mavjud zotlarni yaxshilash va ommaviy ot yetishtirish uchun qimmatli, sof naslli otlar yetishtirish asosiy maqsad hisoblanadi. Andijon, Jizzax, Qashqadaryo, Namangan, Samarqand va boshqa viloyatlarda yilqichilik jadal rivojlanmoqda. Yangi ot xo'jaliklari, jumladan, Jizzaxda "Zarbuloq", "O'zbekiston", "Do'stlik"; Surxondaryodagi qimiz va ot go'shti ishlab chiqarishga ixtisoslashgan "Darband"; Qoraqalpog'istondagi "Oqqal'a"; Samarqanddagi "Pangat"; va Andijondagi "Hamza" qimiz va ishchi otlarga ixtisoslashgan. O'zbekistonda yilqichilikni rivojlantirish bo'yicha uchta ot yetishtiradigan yirik markazlar (Toshkent, Jizzax, Qashqadaryo – Hisor), bitta naslchilik xo'jaligi, o'n ikkita naslchilik stansiyasi, to'rtta fermer xo'jaligi va boshqa korxonalar faoliyat yuritmoqda. Chorvachilikning asosini ot zavodlari va naslchilik stansiyalari tashkil etadi. Bu ilg'or xo'jaliklar ommaviy ot xo'jaliklari, "Nasl-xizmat" korxonasi, "Chorvanasl" uyushmasiga sifatli sertifikatlangan naslli otlar yetkazib bermoqda⁹.

Ot fermalari va naslchilik xo'jaliklarining otlari mehnatga layoqatliligi bo'yicha alohida hududlarda sinovdan o'tkaziladi. Ishchi otlar naslchilikka yo'naltirilgan ixtisoslashtirilgan ot xo'jaliklarida boqiladi, mahsuldor otlar go'sht va sut tarmoqlarini o'z ichiga oladi. Qozog'iston, Qirg'iziston, O'zbekistonning tog' va tog' oldi hududlari, Qoraqalpog'iston va boshqa viloyatlarda sermahsul yilqichilik podachilik shaklida rivojlangan. Yaylovlardan yil davomida foydalanish arzon va sifatli ot mahsulotlarini (go'sht va sut) ta'minlaydi. Bitta yaylovdan yiliga 1,5-2 sentner ot go'shti olish mumkin. Maxsus yetishtirilgan otlar qazi va qarta kabi nozik, yuqori kaloriyalı an'anaviy ozuqalarni beradi¹⁰.

Ot suti yetishtirish go'sht yetishtirish bilan bir qatorda amalga oshiriladi va bu qimiz yetishtirish bilan chambarchas bog'liq. Hozirgi kunda qimiz ishlab chiqarish kengaymoqda. MDH bo'ylab 50 dan ortiq sog'lomlashtirish markazlari, jumladan, Qozog'istondagi "Borovoy", Qirg'izistondagi "Issiqko'l", O'zbekistondagi "Chotqol", Boshqirdistondagi "Shafranovo" yirik qimiz tayyorlaydigan markazlar mavjud¹¹.

Yilqichilik milliy ot sporti o'yinlari, xalqaro musobaqalar va Olimpiya o'yinlariga zotli, tez, kuchli va sifatli chopish va chopish otlarini tayyorlashga xizmat qiladi. Xorijiy davlatlar orasida Buyuk Britaniya, Germaniya, Shvetsiya, AQSH ot sportida yetakchi o'rinni egallaydi¹².

Boshqa davlatlar qatori O'zbekistonda ham milliy ot sporti va klassik ot sporti uchun mustahkam poydevor yaratilgan. Respublika va respublikalararo miqyosdagi ot

⁸ Абдусаттор Амиров. "Туркистонда йилкичилик тарихи". Қарши, 1978, 74-бет.

⁹ Yakovlev A. A. "Razvitie konevodstva v Sredney Azii." *Voprosy Istorii*, №5, 1964, s. 51.

¹⁰ Amirov A. "O'tchoparlar va xalq o'yinlari." *Fan va turmush*, №6, 1985, 36-бет.

¹¹ Абдусаттор Амиров. "Йилкичиликнинг ҳарбий аҳамияти". Тошкент, 1982, 58-бет.

¹² Kalinin V. I., Yakovlev A. A. *Konevodstvo*. Moskva, 1966, p. 310.

poygasi, ko'pkari (buzkashi), ot sporti federatsiyalari, shuningdek, bir qancha ot sporti maktablari, "Oltin taqa" kabi klublar ot xo'jaliklari bilan yaqin hamkorlikda faol rivojlanmoqda. Milliy ot sporti federatsiyasi, shuningdek, ot poygasi va ko'pkari federatsiyalari tashkil etilib, samarali faoliyat yuritmoqda. O'zbekiston ham Bishkekda tashkil etilgan Milliy ot sporti o'yinlari xalqaro federatsiyasiga a'zo bo'ldi. Bir qancha ot sporti klublari, bolalar uchun ot sporti maktablari ochildi. Ularning respublika va viloyat avtodromlari bilan hamkorligi milliy o'yinlar va ot sporti ravnaq topishining yorqin istiqbolini yaqqol ko'rsatib turibdi¹³.

Turkistonda yilqichilik tarixi uning mintaqqa iqtisodiyoti, harbiy qudrati va madaniy o'ziga xosligini shakllantirishdagi hal qiluvchi rolini ko'rsatadi. Yevroosiyo dashtlarida otlarning dastlabki xonakilashtirilishidan tortib urush, savdo va transportda keng qo'llanilishigacha otlar kundalik hayot va davlat taraqqiyotining ajralmas qismiga aylandi. Ular nafaqat qishloq xo'jaligi va iqtisodiy faoliyatni qo'llab-quvvatlabgina qolmay, balki ko'chmanchi jamiyatlar o'rtasidagi kuch, obro' va erkinlik ramzi edi. Bundan tashqari, otchilik savdo yo'llari bo'ylab madaniyatlararo almashinuvni yo'lga qo'ygan, Sharq va G'arb o'rtasidagi aloqalarni mustahkamlagan. Shunday qilib, Turkistonda yilqichilik merosi inson va tabiat o'rtasidagi chuqur bog'liqlikni aks ettiradi, shu bilan birga uning tarix va sivilizatsiyaga doimiy ta'sirini ko'rsatadi.

¹³ Bobilev I. *Konnie igri*, T., 1989, p. 122.